

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,
Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας

Ναυμαχία του Ναυαρίνου: Ευρωπαϊκή διπλωματία, φιλελληνισμός, σταθμητοί και ασύμμετροι παράγοντες*

Εισαγωγικά

Στη μελέτη μου προσεγγίζω τον Φιλελληνισμό ως κίνημα που συστοιχεί με την επαναστατική δυναμική των Ελλήνων και συμβάλλει στην ανάληψη πρωτοβουλιών από παράγοντες της ευρωπαϊκής διπλωματίας και τις ηγεσίες τριών συμμαχικών κρατών (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας). Στην επιχειρηματολογία μου εντάσσω περαιτέρω προσεγγίσεις ζητημάτων, γεγονότων και συγκυριών που, σε μια κρίσιμη περίοδο του Ελληνικού Αγώνα, διαμόρφωσαν σταθμητούς και ασύμμετρους παράγοντες που συνέβαλαν στην αναχαίτηση μιας δυσμενούς, την περίοδο εκείνην, πορείας της Ελληνικής Επανάστασης. Συσχετίζω το κίνημα του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού με έκφραση συναισθημάτων ηθικής συμπαράστασης των ευρωπαϊκών λαών και ευμενούς πολιτικής στάσης προς τους αγώνες των Ελλήνων για την εθνική τους ανεξαρτησία, συναισθήματα που άρχισαν βαθμιαία να διαμορφώνουν ένα καθοριστικό ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Θα συναποδεχθώ μαζί με πολλούς άλλους ιστορικούς και πολιτικούς αναλυτές της Επανάστασης ότι στις κύριες οργανωτικές λειτουργίες της ιστορικής συγκυρίας και της διαχείρισης της επαναστατικής δραστηριότητας των Ελλήνων εντάσσονται από κοινού η διεθνής διπλωματία και ο ευρωπαϊκός όπως και ο αμερικανικός φιλελληνισμός.

Την περίοδο, που ακολούθησε την πτώση του Μεσολογγίου (11 Απριλίου 1826), η Επανάσταση φαινόταν ότι έτεινε να σβήσει, όμως οι πολεμικές επιχειρήσεις που διεξάγονταν υπό την ηγεσία του Γεωργίου Καραϊσκάκη γύρω από την Ακρόπολη της Αθήνας έδειχναν ότι η ελληνική υπόθεση δεν φαινόταν ότι πήγαινε να χαθεί. Σημειώνεται ότι από τη στιγμή που, υπό το κράτος της συγκυρίας, αφέθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση η διοίκηση του στόλου και του στρατού στις ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία – Γαλλία), οι επιχειρήσεις άρχισαν κατά βάση να εξελίσσονται με σχέδιο της νέας αυτής στρατιωτικής ηγεσίας. Οι φιλέλληνες στρατιωτικοί αρχηγοί, Richard Church και Thomas Cochrane, ορίστηκαν επικεφαλής και χάραξαν νέο επιτελικό σχεδιασμό. Η υλοποίησή του, παρά κάθε προσδοκία, κατέληξε στην καταστροφή του Φαλήρου (23-24 Απριλίου 1827) και στον θάνατο του Γεωργίου Καραϊσκάκη. Ωστόσο, το ελληνικό ζήτημα απασχολούσε πλέον περισσότερο ενεργά τη διεθνή διπλωματία, καθώς αυτή είχε αρχίσει να αναζητεί τρόπους ίδρυσης ελληνικού κράτους και άμεσης στη συνέχεια πολιτικής αναγνώρισής του, με στόχο να αποφευχθεί ο κίνδυνος να απολεσθούν οι αγώνες των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους και να διασφαλισθεί ο πολιτικός και ο στρατιωτικός έλεγχος της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου. Η απόφαση που υλοποιείται από τις τρεις συμμαχικές χώρες, της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας, οδήγησε στη ναυμαχία του Ναυαρίνου (7/20 Οκτωβρίου 1827) με τη συντριβή του τουρκικού και του αιγυπτιακού στόλου.

* Ανακοίνωση στην Επιστημονική Ημερίδα, που διοργανώθηκε το έτος 2007 από το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών και την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση της Περιφέρειας Φωκίδας και πραγματοποιήθηκε στον συνεδριακό χώρο του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου ως επετειακό αφιέρωμα από τη συμπλήρωση 180 χρόνων διεξαγωγής της ναυμαχίας του Ναυαρίνου (7/20 Οκτωβρίου 1827).

Την ιδιαίτερη συμβολή τριών μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών την εκλαμβάνω ως τον διαμεσολαβητικό εκείνον παράγοντα, που διαμορφώθηκε υπό την επίδραση δημιουργικών ευρωπαϊκών δυνάμεων των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Ως υπόβαθρο αυτών είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν νέες ευρωπαϊκές δομές, τελεσφόρες προσπάθειες, αποφασιστικές ενέργειες και συνθηκολογήσεις των πολιτικών ηγεσιών των ευρωπαϊκών λαών σε προσωπικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτειακό και πολιτισμικό επίπεδο. Αποθέματα πολιτικής λογικής των ευρωπαίων ηγετών, που εμπλέκονται στην κρίσιμη καμπή μίας μακροχρόνιας αγωνίας ενός αγωνιζόμενου έθνους, διασταυρώνονται με εκείνα του ανθρωπισμού και της ηθικής πνευματικότητας των Ελλήνων τα οποία δοκιμάζονταν, προβάλλοντας όμως με δυναμισμό ως στόχο την απόκτηση της ελευθερίας τους.

Μια κοινή συνισταμένη ιδεών και συναισθημάτων αναδεικνύει έκτοτε τους συνεκτικούς δεσμούς του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με την ευρωπαϊκή κοινωνία. Κύρια πηγή ανανέωσης σε πολιτική και πολιτειακή διάσταση αυτών των συνεκτικών δεσμών τού, εν τη γενέσει του, ελληνικού έθνους-κράτους με το νέο ευρωπαϊκό πολιτισμικό γίνεσθαι αναδεικνύονται η ναυτική σύγκρουση στο Ναυαρίνο με την θετική της έκβαση. Στο βαθμό που αποδεχόμαστε τον φιλελληνισμό ως έναν από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην εξέλιξη των γεγονότων, αυτός, με την εγγενή δυναμική του '21 και τα αποτελέσματά του αναδιατάσσει το τοπίο του διεθνούς πολιτικού περιβάλλοντος. Ενδοιασμοί των τριών μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της εποχής, αναφορικά με την απομάκρυνσή τους ή όχι από τις αρχές της Ιεράς Συμμαχίας, αρχίζουν, με την εξέλιξη του Αγώνα, να παραμερίζονται. Η πορεία της Επανάστασης διαμόρφωνε πλέον αποσταθεροποιητικές τάσεις της Πενταμελούς Συμμαχίας και έδινε αφορμές, κίνητρα και πολιτικά επιχειρήματα να συζητείται το Ανατολικό Ζήτημα υπό διαφορετική σκοπιά και με επίκεντρο την επέμβασή τους στην υπόθεση της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου για την ειρήνευση στην περιοχή αυτήν.

Ο ευρωπαϊκός φιλελληνισμός την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης ενδυναμώνεται, καθώς οι αγώνες των Ελλήνων δημιουργούν στους Ευρωπαίους συνειρμούς που ανάγονται στις ένδοξες καταγωγικές ρίζες των επαναστατημένων. Η Ευρωπαϊκή Αναγέννηση και, ως συνέχειά της, ο Διαφωτισμός ανακαλύπτουν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Το νόημα άλλωστε του φιλελληνικού κινήματος είναι δυνατόν να εντοπίζεται στο επίπεδο των ψυχολογικών εκφάνσεων θερμών οπαδών του. Οι δυσκολίες και οι προκλήσεις, που προκύπτουν στον προσδιορισμό των εκφάνσεων αυτών των συναισθημάτων, είναι πρόδηλες. Γι' αυτό η ευρύτητα της ευρωπαϊκής τους απήχησης συνυφαίνεται με πρωτοβουλίες, δύσκολες αποφάσεις, διστακτικότητες και αναιρέσεις πολιτικών αποφάσεων από διπλωμάτες και εκπροσώπους των ηγεσιών τριών ευρωπαϊκών χωρών, που στοιχίζονται όμως στην κρίσιμη περίοδο αποφασιστικά και επίσημα με την υπόθεση κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας των Ελλήνων. Το αποτέλεσμα της έκβασης της ναυμαχίας του Ναυαρίνου, όπως και η ιστορία του βαθύτερου ευρωπαϊκού συναισθήματος προσώπων, συλλογικών φορέων και πολιτικών οντοτήτων, που ενεπλάκησαν στην υπόθεση και συνδιαμόρφωσαν τη συγκυρία της Ναυμαχίας, αντιμετωπίζεται κάποτε λιγότερο με ουσιαστικά κριτήρια της περιόδου εκείνης και περισσότερο με κριτήρια αξιολόγησης της Ναυμαχίας ως μιας συγκυρίας της στιγμής. Ακόμη, όπως θα δηλωθεί παρακάτω, δεν επιχειρήθηκε, ως προς αυτό, βαθύτερη κριτική προσέγγιση του περιεχομένου της αναφορικότητας των διπλωματικών και των άλλων πολιτικών κειμένων (συνθηκών, πολιτικών δηλώσεων, διακηρύξεων και αποφάσεων) παρά τις δυνατότητες προσέγγισης που προσφέρει το υποκειμενικό τους υπόβαθρο και το βάθος μιας ευρωπαϊκής πολιτικής πραγματικότητας και στρατηγικής.

Ευρωπαϊκή διπλωματία και Φιλελληνισμός

Η ευρωπαϊκή διπλωματία, που θα συμβάλει αποφασιστικά στην ελληνική ανεξαρτησία, ανάγει τις ρίζες της στο 1823 (τρίτο έτος της Ελληνικής Επανάστασης). Τότε σημειώνεται, με δημόσιες διακηρύξεις, αποφασιστική στροφή της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής ως προς το ελληνικό ζήτημα. Η βρετανική κυβέρνηση διά του Υπουργού Εξωτερικών, Γεωργίου Κάνιγκ (George Canning), αναγνωρίζει τους αγωνιζόμενους Έλληνες ως εμπολέμους (1824). Η αναγνώριση αυτή παρείχε το δικαίωμά τους να πραγματοποιούν ελέγχους σε ουδέτερα πλοία για πολεμοφόδια, καθώς θεωρήθηκε ανυπόστατος ο χαρακτηρισμός των Ελλήνων ως «πειρατών» και ως απλά εξεγερμένων, τη στιγμή που επί χρόνια αγωνίζονταν για την ελευθερία τους.

Η Μ. Βρετανία όμως είχε ήδη αντιμετωπίσει το πρόβλημα των προσφύγων, Ελλήνων και Οθωμανών Τούρκων, στα νησιά του Ιονίου, που βρίσκονταν υπό τη διοίκησή τους στο πλαίσιο μιας πολιτικής ουδετερότητας, την οποία διακήρυσσε ότι αυτή έπρεπε να τηρείται από τους κατοίκους των νησιών του Ιονίου από τις 7 Ιουνίου του 1821.¹ Διακήρυσσε ότι οι «Ιόνιοι» όφειλαν να τηρούν «ουδετερότητα» για όσο διάστημα διαρκούσαν οι εχθροπραξίες μεταξύ των «εμπολέμων μερών». Το ενδιαφέρον σημείο της πολιτικής αυτής εντοπίζεται σε επίσημες διπλωματικές διατυπώσεις της διοίκησης της Βρετανικής Προστασίας των νησιών του Ιονίου έναντι της Ελληνικής Επανάστασης, όπως, π.χ., «Ουδετερότητα των Ιονίων από τον πόλεμο Ελλήνων και Τούρκων». Το νόημα και το περιεχόμενο της Ελληνικής Επανάστασης που ενστερνίζονταν οι κάτοικοι των γειτονικών της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, Επτανήσων, ήταν κατανοητό από τις βρετανικές αρχές, γι' αυτό η Επανάσταση, στο πλαίσιο της συγκυρίας της περιόδου αυτής, αντιμετωπιζόταν με επιδέξιο τρόπο διπλωματικά.²

Η βρετανική διοίκηση των Ιονίων νησιών επέτρεπε να καταφεύγουν για την ασφάλειά τους έλληνες πρόσφυγες από τις επαναστατημένες περιοχές στο νησί «Κάλαμος», το οποίο αναγνωριζόταν ως «προστατευόμενη» από αυτήν περιοχή. Επίσης, μέριμνα, με διάφορους τρόπους, λάμβανε και για τους Τούρκους πρόσφυγες, ενώ με μετριοπαθή μέτρα, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, αντιμετωπίζονταν ζητήματα, που αφορούσαν σε ορισμένου τύπου παραβιάσεις των απαγορευτικών μέτρων της βρετανικής διοίκησης αναφορικά με την καταφυγή ελλήνων προσφύγων στα νησιά του Ιονίου. Η αναγνώριση των δύο αντιμαχομένων μερών ως «εμπολέμων» υφίσταται ως σταθερή πολιτική της Μ. Βρετανίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τους πρώτους μήνες της Επανάστασης και η πολιτική αυτή της «ουδετερότητας» διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης.³

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η ευρωπαϊκή διπλωματία είχε εισχωρήσει στους επαναστατημένους Έλληνες, μέσω της ίδρυσης τριών πολιτικών μορφωμάτων, που έφεραν όνομα σχετικό με κάθε μια από τις τρεις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλικό, Γαλλικό, Ρωσικό κόμμα), διαμορφώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, διαφορετικές πολιτικές στάσεις σε αυτούς. Οι επιμέρους πολιτικές των κομμάτων

¹ G. N. LEONTSINIS, *The Island of Kythera: A Social History 1700-1863* (PhD Thesis, University of East Anglia), National and Kapodistrian University of Athens, S. Saripolos Library, Athens 1987 (επανεκδοση 2002), σ. 190-192.

² Γ. Ν. ΛΕΟΝΤΕΙΝΗΣ, *Ζητήματα επανησιακής κοινωνικής ιστορίας*, «Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα», Αθήνα 2005 (5^η έκδοση), σ. 261-263.

³ Βλ. ενδεικτικά *Gazetta degli Stati Uniti delle Isole Ionie* (Corfu, Sabato 28 Gennaio / 9 Febbraio 1822), αριθμ. 215, 216, 217, 225, 227. Βλ. και G. N. LEONTSINIS, 'The Ionian Islands and the Greek Revolution', στο A. HIRST & P. SALMON (eds), *The Ionian Islands: Aspects of their History and Culture*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2014, σ. 124-145.

αυτών αποτυπώνονταν με συγκεκριμένα αιτήματα από τους εκπροσώπους των οπαδών τους προς τις χώρες στις οποίες πρόσκεινταν πολιτικά. Ηγετικά πρόσωπα του «αγγλικού» κόμματος ενθαρρύνονταν από ευρωπαίους φιλέλληνες, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλεγόταν ο κόμης του Guilford, πριν μάλιστα ακόμη κατέλθει στην Κέρκυρα, να συντάξουν υπόμνημα προς τη Μ. Βρετανία με το οποίο να ζητούν η «επαναστατημένη Ελλάδα» να τεθεί υπό την προστασία της. Ουσιαστικά στη φάση αυτή ο φιλελληνισμός της Ευρώπης, έστω και με μικρότερη μέχρι τότε ομάδα φιελλήνων, ταυτιζόταν με αιτήματα και κινήσεις ελλήνων οπαδών του «αγγλικού κόμματος». Το κόμμα αυτό είχε τους περισσότερους οπαδούς στην ελληνική κυβέρνηση και στην επαναστατημένη Ελλάδα που ζητούσαν υιοθέτηση από τη συγκεκριμένη ευρωπαϊκή χώρα πρωτοβουλιών παρέμβασης, για να σωθούν οι αγώνες τους.

Η ευρωπαϊκή διπλωματία κινήθηκε προς την αναζήτηση αμοιβαία αποδεκτής λύσης. Σημειώνω ότι, την περίοδο που αναλαμβάνονταν αυτές οι πρωτοβουλίες της βρετανικής διοίκησης, φιλέλληνες της Αγγλίας και οπαδοί του «αγγλικού» κόμματος τις εξελάμβαναν ως ειλικρινείς, καθώς διατυπώνονταν με θέσεις που τις συνέδεαν με το ζήτημα της υπεράσπισης των δικαιών των Ελλήνων. Οι ποικίλες βλέψεις κάθε μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης, όπως και οι διαφορετικές εκτιμήσεις επιμέρους ευρωπαϊκών συμμαχιών για τα τρέχοντα μεγάλα ζητήματα της Μεσογείου, προσδιόριζαν και αναπροσδιόριζαν, στην αλληλουχία τους, πρωτόκολλα συμφωνιών και συνθήκες μεταξύ των κυβερνήσεων για την αντιμετώπιση του ελληνικού ζητήματος. Το πρωτόκολλο της Αγίας Πετρούπολης (Απρίλιος 1826) και η συνθήκη του Λονδίνου (Ιούλιος 1827) υποδήλωναν την κορύφωση της διπλωματικής δραστηριότητας και την ανάληψη από τις ηγεσίες τριών ευρωπαϊκών χωρών αποφασιστικών επεμβατικών ενεργειών υπέρ του ελληνικού ζητήματος.⁴

Είναι συζητήσιμο, νομίζω, το πόσο επιτυχώς ή όχι προέκυψε ο χαρακτηρισμός υπομνήματος προς τη Μ. Βρετανία ως «ψηφίσματος υποτέλειας» (act of submission) των επαναστατημένων ελλήνων, από όπου και αν αυτός έλκει την αρχική προέλευση μιας οιονεί ή άλλης πολιτικής αναφοράς του. Την περίοδο αυτή οι ευρωπαϊκές χώρες είναι ευαισθητοποιημένες σε καίρια ζητήματα και προβλήματα που αφορούν στην ευρύτερη επικράτεια της Μεσογείου και στις συμβατικές σχέσεις των ευρωπαϊκών χωρών και των συμμαχιών τους, όπως πειρατεία, μεγάλα εμπόδια στη διακίνηση του εμπορίου, παραβιάσεις κανόνων διεθνούς δικαίου και του δικαίου της θάλασσας. Τούς απασχολεί το «Ανατολικό Ζήτημα», μέρος του οποίου συνιστούν οι επαναστατημένες ελληνικές περιοχές και η δυναμική της επαναστατικής τους δραστηριότητας. Οι πολιτικές ενέργειες των ηγεσιών των ευρωπαϊκών χωρών που αποφασίζουν να επέμβουν διαμεσολαβητικά υπέρ των Ελλήνων και για την επίλυση των μεγάλων προβλημάτων στην Άσπρη και στη Μαύρη Θάλασσα διαμορφώνονται με το υπόβαθρο του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού. Τελικά το να χαρακτηρίζεται ως «πράξη υποτέλειας» αίτημα επαναστατημένων Ελλήνων, οπαδών του «αγγλικού» κόμματος για να τεθεί η επαναστατημένη Ελλάδα υπό την προστασία, έστω και μιας μόνον ευρωπαϊκής χώρας, της Μ. Βρετανίας, και με στόχο να σταματήσει η δοκιμασία των Ελλήνων και να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη ελληνική ανεξαρτησία, δεν είναι δυνατόν, ως πολιτική πράξη και απόφαση, να θεωρηθεί πολιτικό και πολιτειακό πρόβλημα, αφού τα εθνικά ζητήματα προβάλλονταν από τους επαναστατημένους Έλληνες δημόσια και με πολιτική σαφήνεια.

⁴ Πβ. Γ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Η ναυμαχία του Ναυαρίνου*, Πατριωτική Βιβλιοθήκη, Γ. Α. Φέξη, εν Αθήναις 1904, σ. 1-10.

Οι πρωταγωνιστές του εγχειρήματος, Έλληνες και Φιλέλληνες, ήταν γνώστες της ναυτικής ισχύος της Μ. Βρετανίας στη Μεσόγειο. Η Βρετανία ωστόσο απέρριψε το ψήφισμα-αίτημα αυτό των Ελλήνων, καθώς έλαβε υπόψη της ενδεχόμενες αντιδράσεις που θα προκαλούνταν από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, γι' αυτό και δεν διακινδύνευσε να τις προκαλέσει. Άλλωστε και τα άλλα δύο κόμματα, που συστάθηκαν λίγο-πολύ την ίδια περίοδο, διαμόρφωναν, μέσω των πρωταγωνιστών τους, πολιτικές με προσδοκίες συναφείς με τη στήριξη και από τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές χώρες (Γαλλία, Ρωσία) του Αγώνα των Ελλήνων και της δικαίωσής του. Η διαμόρφωση ενός πολιτικού διλήμματος αναφορικά με δήθεν υποτελείς πολιτικές προτάσεις των Ελλήνων προς έστω και σε μια σύμμαχο ευρωπαϊκή χώρα και με προβαλλόμενο σκεπτικό ότι οι οπαδοί των άλλων κομμάτων εμφανίζονταν να έχουν διαφορετική άποψη, ήταν εύκολη υπόθεση για να συζητείται. Αυτό που ζητήθηκε και, για πολλούς λόγους, δεν έγινε τότε, θα πραγματοποιηθεί, εντούτοις, αργότερα στο Ναυαρίνο από τις τρεις ευρωπαϊκές χώρες και ύστερα από τη συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης, που ωστόσο κινδύνευε να καταλυθεί.

Άλλωστε, για τις αποφασιστικές πρωτοβουλίες των ηγεσιών των τριών ευρωπαϊκών χωρών έγινε και γίνεται ακόμη πολύς λόγος. Η Ιουλιανή Σύμβαση, γνωστή και ως συνθήκη της «Τριπλής Συμμαχίας» (24 Ιουνίου/ 6 Ιουλίου 1827), προέκυψε τελικά ύστερα από μια σειρά διπλωματικών ενεργειών, που οι Έλληνες με καθοριστικές τους πρωτοβουλίες και παραστάσεις προς τις συμμαχικές δυνάμεις σε ένα προχωρημένο αλλά πολύ κρίσιμο στάδιο της επαναστατικής τους δραστηριότητας, προώθησαν σε αποφασιστικό παράγοντα του νέου ιστορικού γίνεσθαι της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, ιδιαίτερα με το μυστικό συμπληρωματικό άρθρο της Σύμβασης. Με βάση αυτό τρεις χώρες (Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία) θα αναλάμβαναν πρωτοβουλίες για να διαμεσολαβήσουν για εξεύρεση λύσης υπέρ της ανεξαρτησίας των Ελλήνων.⁵

Οι στόλοι στη Μεσόγειο των συμμαχικών ευρωπαϊκών κρατών έλαβαν οδηγίες να εξασφαλίσουν μια ανακωχή, χωρίς να προβούν σε εχθροπραξίες, πολιτική που ο Κάνιγκ χαρακτήρισε «πολιτική ειρηνικής επέμβασης».⁶ Ωστόσο, η επιδείνωση της κατάστασης των επαναστατημένων Ελλήνων οδήγούσε τις ευρωπαϊκές χώρες σε πρωτοβουλίες για να πείσουν τελικά τους Έλληνες να αποδεχθούν την ξένη επέμβαση, σε συνδυασμό με δυναμικές πιέσεις τους προς την Υψηλή Πύλη να αποδεχθεί ειρηνική διευθέτηση. Τελικά, αφού οι πρωτοβουλιακές παρεμβάσεις των στρατηγών Church και Cochrane για τη σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας (Απρίλιος 1827) απέδωσαν καρπούς, οι Έλληνες αποδέχθηκαν την αρχή της λεγόμενης ξένης επέμβασης στα ζητήματα των εμπολέμων μερών. Η απόφασή τους αυτή συνδέθηκε παράλληλα με την ιδέα να αξιοποιηθούν οι πολιτικές ικανότητες του Ιωάννη Καποδίστρια για να ηγηθεί του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και να τεθεί αυτό σε τροχιά αυτόνομης και ανεξάρτητης πολιτικής συγκρότησης.⁷

⁵ Απόσπασμα του άρθρου έχει ως εξής: «Εάν εις το ρηθέν διάταγμα του ενός μηνός, η Πόρτα δεν δεχθή την προβαλλομένη [...] ανακωχήν ή εάν οι Έλληνες δεν στερξούν[...], αι Υψηλαί συμφωνούσαι Δυνάμεις θέλουν δηλοποιήσει εις εκείνον των διαμαχομένων δύο μερών το οποίον θέλει εξακολουθήσαστας εχθροπραξίας ή και εις τα δύο, χρειάσκαλουήσης, ότι αι ρηθείσαι Υψηλαί Δυνάμεις έχουν σκοπόν να μεταχειρισθούν όσα μέτρα αι περιστάσεις υπαγορεύσουν εις την φρόνησίν των, δια να επιτύχουν την επιθυμητήν ανακωχήν, προλαμβάνουσαι, όσων δύνανται, κάθε σύγκρουσιν μεταξύ των διαφερομένων μερών [...]» (Κ. ΚΑΡΑΤΕΡΖΗ-Α. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ, «Η έννοια της εγγύησης τρίτων δυνάμεων κατά τη σύσταση του ελληνικού κράτους», *Pro Justitia*, 3 (2020), σ. 7-8).

⁶ R. CLOGG, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2000*, μτφρ. ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 99.

⁷ Βλ. Γ. Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ (επιμ.), *Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831), ο διπλωμάτης, ο πολιτικός, ο πρώτος κυβερνήτης του ελληνικού κράτους* (Πρακτικά Εργασιών Επιστημονικής Ημερίδας Σώματος

Η ναυμαχία του Ναυαρίνου, με την συνευρωπαϊκή διάσταση της σημασίας της, στερέωσε σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη στιγμή την Επανάσταση, αξιοποιώντας τα σταθερά ερείσματα της σε μια διαμορφούμενη νέα ευρωπαϊκή πορεία με κοινές ηθικές και πολιτικές αξίες, πορεία που θεμελίωσε και προσδιόρισε τη δυτική ευρωπαϊκή διάσταση της κουλτούρας του αναγεννώμενου ελληνικού κράτους. Το κεντρικό νόημα της Ελληνικής Επανάστασης άσκησε δυναμική επίδραση στη διεθνή διπλωματία και ενδυνάμωσε τον φιλελληνισμό της Ευρώπης. Το όραμα των Ελλήνων, που συνδυάστηκε με την εθνική κινητοποίηση διάρκειας επτά περίπου χρόνων προκάλεσε στη Μεσόγειο τις ευρωπαϊκές χώρες να παρέμβουν, καθώς η ειρήνευση της περιοχής για πολλούς λόγους είχε αναδειχθεί σε επιτακτικό τους αίτημα. Αξιοποιήθηκε όμως, στο πλαίσιο ωρίμανσης ενός διπλωματικού και πολεμικού σκηνοθέτη, με καίριας σημασίας πολιτικά επιχειρήματα και με επίσημες πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές αποφάσεις, ο θεμέλιος λίθος των ελληνικών αγώνων, που διεξάγονταν στον ευαίσθητο χώρο μιας, με ιδιαίτερη γεωστρατηγική σημασία, γεωγραφικής περιοχής της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Ο Παύλος Πετρίδης θα σημειώσει ότι «καμία από τις δύο Δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία) δεν ήταν προετοιμασμένη να πιστεύσει ότι τα συμβάντα του 1827 είχαν ανατρέψει τις πατροπαράδοτες συνήθειές τους καθώς και την παραδοσιακή διπλωματία».⁸

Σταθμητοί και ασύμμετροι παράγοντες

Εάν θελήσω να προσδιορίσω σταθμητούς και ασύμμετρους παράγοντες που οδήγησαν στη θετική έκβαση των αγώνων των Ελλήνων στις 7/20 Οκτωβρίου του έβδομου έτους της Ελληνικής Επανάστασης, επιλέγοντας, υπό μορφή συμπερασματικών και επιβεβαιωτικών διατυπώσεων, θα αναφερθώ συγκεκριμένα σε όσα στο πρώτο μέρος του κειμένου μου μόνον υπαινίχθηκα:

- Ως σταθμητό παράγοντα αναγνωρίζω τον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων που στη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αι. αναστάτωσε την ευρωπαϊκή ήπειρο, αφού δημιούργησε ιδιαίτερης έντασης εμπόλεμη σύρραξη στην Ανατολική Μεσόγειο. Το δίκαιο του «πολέμου» αυτού και της Επανάστασης συμπαραμορτώσε με τα φιλελεύθερα αισθήματα του ανατέλλοντος νεωτερικού ευρωπαϊκού κόσμου. Η νέα σελίδα της ιστορίας της ευρωπαϊκής ηπείρου κατέγραφε έτσι και ενέτασσε στα περιεχόμενά της τους ελληνικούς αγώνες. Ταυτόχρονα εμπέδωνε σε οικεία θέση την πολιτική ύπαρξη του νέου ελληνικού κράτους, κατοχυρώνοντας την ευρωπαϊκή συναντίληψη της κουλτούρας του.

- Στο πλαίσιο των επαναστατικών εξελίξεων ως σταθμητός παράγοντας αναγνωρίζεται, επίσης, το φιλελληνικό ρεύμα που, εξαιτίας της Επανάστασης, ενδυναμώθηκε και κατέστη ένας από τους αποφασιστικούς παράγοντες αναδιάταξης του διεθνούς περιβάλλοντος. Φιλελεύθεροι πολίτες της Ευρώπης και της Αμερικής διηύρυναν αισθητά το περιβάλλον του διεθνούς φιλελληνισμού, ενισχύοντας με ποικίλα μέσα και τρόπους την Επανάσταση και πιέζοντας τις κυβερνήσεις τους να τηρήσουν θετική στάση προς τους επαναστατημένους Έλληνες, που, όπως με έμφαση σημειωνόταν, κατάγονταν «από τόσο ένδοξους προγόνους». Είναι όμως η περίοδος κατά την οποία ο Φιλελληνισμός ως έννοια υιοθετείται και με διευρυμένο, σύγχρονο πλέον περιεχόμενο και νόημα. Από τη φύση τους τα εγχώρια επαναστατικά γεγονότα

Ομοτίμων Καθηγητών του ΕΚΠΑ, Αθήνα, 21 Οκτωβρίου 2019), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2021.

⁸ Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, «*De facto* αλλαγή της ευρωπαϊκής διπλωματίας», *Ιστορικά*, εφημ. Ελευθεροτυπία, 21 Οκτωβρίου 1999, σ. 41.

με τις συνέπειές τους αναδείκνυαν τη φιλελληνική τους διάσταση ταυτιζόμενα με το δημοκρατικό πνεύμα και τα φιλελεύθερα αισθήματα των ευρωπαϊκών λαών.

- Στην προσωπικότητα και το κύρος του Γεωργίου Κάνιγκ όπως και του άγγλου φιλέλληνας, πλοίαρχου Frank Abney Hastings, που πολύ ενωρίτερα είχε τεθεί στην υπηρεσία του Αγώνα, οφείλεται η καθοριστική πλέον στροφή της πολιτικής της Μ. Βρετανίας υπέρ της δικαίωσης των αγώνων των επαναστατημένων Ελλήνων.⁹ Η δημόσια και ενεργός υποστήριξη αυτού του αγώνα δικαίωνε, στην κρίσιμη φάση του, το ευρύτερο φιλελληνικό πνεύμα των ευρωπαϊκών λαών και άνοιγε ορίζοντες για έναν αναπροσδιορισμό της στάσης των ηγεσιών τους με συλλογικές συμμαχικές διαδικασίες και αποφασιστικές διπλωματικές ενέργειες. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με τη διεισδυτική του ματιά και με ενάργεια θα σημειώσει ότι «[...] Η ναυμαχία του Ναυαρίνου –η μάχη που έδωσαν τα φιλελληνικά έθνη– είναι, βέβαια, εκείνη που ήταν τελικά αποφασιστική για την τύχη της Ελλάδος, [...] και η γη αυτή ήταν μια έρημος, όταν η Ελλάς εγέρθηκε –όταν εγέρθηκε ως ελεύθερο κράτος ανάμεσα στα ελεύθερα κράτη του κόσμου!».¹⁰

- Σταθμητός παράγοντας, συναφής προς τους ανωτέρω αλλά ιδιαίτερα προσδιοριστικός των λόγων που οδήγησαν τις ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και τους φιλέλληνας της Ευρώπης να λάβουν θετική στάση υπέρ των Ελλήνων και να προσεγγίσουν το Ανατολικό Ζήτημα από σύγχρονη σκοπιά, είναι ο όλο και περισσότερο διευρυνόμενος πολιτικός φιλελευθερισμός της Ευρώπης. Η συνειδητοποίηση της ανάγκης για επικράτηση φιλελεύθερων αρχών και προσήλωση των πολιτών της σε αυτές προώθησε πολιτικές, που οδήγησαν σε έξοδο από όψεις στατικής θεώρησης των πραγμάτων. Ο αρχόμενος εκδημοκρατισμός των κοινωνιών της Ευρώπης και η συνειδητοποίηση από τους πολίτες της των δεδομένων ενός νέου κόσμου που ανέτελλε, εξέθρεψε δυνάμεις που λειτούργησαν για να ανασειδοποιηθεί το βιβλίο της ιστορίας της Ευρώπης. Η ναυμαχία του Ναυαρίνου περιέκλειε αυτά τα κύρια αλλά και άλλα σταθμητά στοιχεία που νομιμοποιούσαν διπλωματικές ενέργειες και στρατιωτικές επεμβάσεις για μια θετική εξέλιξη του Αγώνα. Η εκτίμηση του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου ότι «η ναυμαχία του Ναυαρίνου θεωρείται ως η απαρχή μιας νέας περιόδου της Ευρώπης, της περιόδου των φιλελεύθερων κινήματων και της αυτοδιαθέσεως των λαών»,¹¹ συμπαρομαρτεί με αυτό που προσωπικά θα σημειώνα για το καθοριστικό γεγονός της Ναυμαχίας ότι δηλαδή η διαμόρφωση της συγκυρίας και η έκβαση της ναυμαχίας ταυτίστηκαν και απέβησαν τμήμα της ευρωπαϊκής κληρονομιάς του νεότερου κόσμου. Αν μάλιστα το διατύπωνα και διαφορετικά, θα σημειώνα ότι στο νόημα και στο περιεχόμενο των μέχρι τότε ευρωπαϊκών πολιτικών εξελίξεων προστέθηκε το νόημα και η ηθική και πολιτική σημασία της ναυτικής σύρραξης στο Ναυαρίνο.

⁹ Όπως έχει σημειωθεί, «Στις 17 Σεπτεμβρίου 1827, στον όρμο της Αγκάλης», όπου υπήρχε «σκάλωμα» για τα πλοία – η “Σκάλα Σαλώνων” – ο Φρανκ Άμπνεϊ Άστιγξ θερμός φιλέλληνας, οδηγώντας το πρώτο ατμοκίνητο πολεμικό καράβι στην ιστορία, την “Καρτερία”, τίναξε στον αέρα την τουρκική ναυαρχίδα και αποδεκάτισε τον τουρκικό στόλο. Η φοβερή ναυμαχία που τελείωσε πριν καλά-καλά αρχίσει υπήρξε σχεδόν αναίμακτη για την ελληνική μοίρα και καθοριστική για την τύχη του Αγώνα των Ελλήνων. Συνέβαλε ουσιαστικά στην αποδοχή της ιδέας του σχηματισμού κρατικού πολεμικού στόλου, αποτέλεσε την αφορμή για την ναυμαχία του Ναυαρίνου και σηματοδότησε την έναρξη της ανεξαρτησίας της Ελλάδας» (Δ. ΚΟΛΟΒΟΣ, *Η Ιτέα Παρνασσίδας – Χρονικό*, Πιτσιλός, Αθήνα 1995).

¹⁰ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Στοχασμοί γύρω από το 21», *Πανηγυρικοί Λόγοι Ακαδημαϊκῶν*, έκδ. Ακαδημία Αθηνῶν, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1977.

¹¹ Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Δημητρίου Δημητράκου Α.Ε., Αθήνα 1952 (επιμέλεια ΜΑΝ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ και Μ. Γ. ΠΕΤΡΙΔΗ), σ. 895. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Ελευθερουδάκης, τόμ. 6, Αθήνα 1932⁶ (έκδοση υπό Π. Καρολίδου), σ. 192 κ.ε.

• Στους ασύμμετρους παράγοντες καταγράφω μεγέθη και αριθμητικά δεδομένα, δυσανάλογα μεταξύ τους, τα οποία και εντάσσω σε ένα σχήμα ιστοριογραφικής προσέγγισης και ανάλυσης που συνηθίζω επιγραφικά να το τιτλοφορώ «Ιστορία, αριθμοί και περιβάλλον».¹² Η σχετικότητα των μετρήσιμων στοιχείων αυτής της τρισημίας είναι πρόδηλη¹³. Το υπόβαθρο της ιστορίας, ο κόσμος της εποχής με τις αναζητήσεις και τους σύγχρονους προβληματισμούς του, το τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές περιβάλλον και οι αριθμητικές ανισότητες μεταξύ των εμπολέμων μερών αποτελούν τμήμα του ορατού μέρους του σκηνικού της συγκυρίας, τον υπέρτερο αντίπαλο, με το ενδεχόμενο ενός ασύμμετρου κόστους από τις συνέπειες του πολέμου. Η ναυμαχία του Ναυαρίνου συνιστά αξιοσημείωτη μελέτη περίπτωσης, καθώς μπορεί να αναδεικνύει τη σχετικότητα του μεγέθους των αλληλεπιδράσεων αριθμητικών δεδομένων, γεωγραφικών μεγεθών, διεκδικήσεων και τάσεων της ανθρώπινης συνείδησης για το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ανθρώπου, ο οποίος επιζητούσε, σε ένα πλαίσιο αναδιαμόρφωσης της ευρωπαϊκής κοινωνικής και πολιτικής αρχιτεκτονικής, την επικράτηση κανόνων και αρχών δικαίου στο νέο περιβάλλον, ξέχωρα από την αριθμητική των δεδομένων. Είναι σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, εφικτοί αριθμοί, στρατιωτική δυναμική των εμπολέμων μερών, σύμμαχες ευρωπαϊκές ηγεσίες, φιλελεύθερες συνειδήσεις και διαφορετικές κουλτούρες να μπορούν να αναλυθούν και πέραν από τη συμβατική διάσταση των μεγεθών τους ή την υπερβατική-υποκειμενική παρόρμηση του συναισθήματος εκείνων που επιχειρούν να τα προσεγγίσουν.

Έχουν νομίζω σήμερα αποκτηθεί δεξιότητες στους ιστορικούς, ώστε να αποστασιοποιούνται από τη λογική του «τυχαίου γεγονότος», όπως ένοιο ιστορικοί έχουν χαρακτηρίσει τη ναυμαχία του Ναυαρίνου. Διατυπώνω, ωστόσο, ένα ερώτημα, που δεν θα το θεωρούσα ρητορικό. Πώς ένα «τυχαίο γεγονός» είχε, όπως αξιολογείται από πολλούς, μεγάλη ηθική και πολιτική σημασία και πώς αυτό καταστάθηκε «τυχαίο» ή και «μοιραίο» [με τη βαθύτερη έννοια του όρου] από μια οπωσδήποτε όχι τυχαία ή και μοιραία ευρωπαϊκή συγκυρία, η οποία όμως συνετάραξε την περίοδο αυτήν το διεθνές περιβάλλον με αποτέλεσμα να δρομολογήσει νέες προοπτικές και εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου; Άλλωστε, η επαγγελματική τύχη του αντιναύαρχου Κόδριγκτον μετά τη ναυμαχία και η προς τα έξω αποδοκιμαστική διακήρυξη της Μ. Βρετανίας για την «πρόκληση» του ναύαρχου της στο ελληνικό Ναυαρίνο εντάσσεται στο πλαίσιο ενός διπλωματικού παιχνιδιού, που μπορούσε τότε να παιχθεί, με τον τρόπο αυτόν, μετά δηλαδή τη ναυμαχία. Όμως, ουσιαστικά με τη Ναυμαχία δεν παραβιάστηκαν μυστικοί και φανεροί όροι της Ιουλιανής Συνθήκης. Αντίθετα οι ναύαρχοι προέβησαν στην εφαρμογή των όρων της, όταν ακριβώς το εμπόλεμον ζήτημα οδηγήθηκε «επί ξυρού ακμής».¹⁴

¹² Γ. Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, «Ιστορία, αριθμοί και περιβάλλον», *Πρακτικά Η' Πανελληνίου Συνεδρίου με θεματική «Μαθηματικά και Ανθρωπιστικές Επιστήμες»* (Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2008). Κ.Ε.ΕΠ.Ε.Κ., Αθήνα 2009, σ. 463-477.

¹³ Για τη σύμβαση του λόγου παρατίθενται τα μετρήσιμα αριθμητικά δεδομένα μεταξύ των εμπολέμων στη Ναυμαχία τα οποία έχουν ως εξής. Οι Μεγάλες Δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία) πήραν μέρος με 10 πολεμικά πλοία, 10 φρεγάτες, 4 Μπρίκια και 3 βάρκες. Ο Οθωμανικός στόλος αποτελείτο από 3 πολεμικά πλοία, 17 φρεγάτες, 30 κορβέτες, 28 Μπρίκια, 5 βάρκες και 5 ή 6 πυρπολικά. Οι απώλειες του στόλου των Μεγάλων Δυνάμεων ανέρχονταν σε 650 νεκρούς και τραυματίες, ενώ του Τουρκοαιγυπτιακού στόχου σε 6.000 νεκρούς και 60 πλοία (Πβ. Δ. ΛΟΥΛΕΣ, «Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναυαρίνου», *Μνήμων*, 7 (1979), σ. 3-4).

¹⁴ Κ. ΚΑΡΑΤΕΡΖΗ – Α. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ, «Η έννοια της εγγύησης τρίτων δυνάμεων κατά τη σύσταση του ελληνικού κράτους», *ό.π.*